

Сучасна литовська етнологія: традиційні та нові аспекти досліджень у контексті пострадянської євроінтеграційної реальності

Ганна Скрипник

УДК 39(474.5)(093)“19”

Етнологічна наука як важливий сегмент гуманітаристики в пострадянських країнах зазнала докорінних змістових і теоретико-методологічних змін, трансформацій пріоритетних дослідницьких напрямів, детермінованих постанням (унаслідок розпаду політичної радянської системи) нових суспільно-політичних реальностей – незалежних держав. Звісно, як джерельна, так і інтерпретаційна база наукових студій у Російській Федерації – правонаступниці колишньої метрополії – та гуманітарні дискурси новопосталих країн істотно відрізняються, передусім через суб'єктивний фактор – відмінні дослідницькі підходи, мотивовані державно-ідеологічними установками та національно-ментальними характеристиками авторів. Так, у низці сучасних публікацій деяких російських учених помітні спроби ідеалізувати національну політику СРСР, ігноруючи невідомі факти минулого й замовчуючи масштабне винищення інтелігенції в союзних республіках, зокрема, в Україні – селянської верстви (шляхом спровокованого владою Голодомору), деструктивні наслідки тотальної русифікації для розвитку національних культур та ідентифікаційних процесів тощо.

Натомість у гуманітаристиці країн, що виникли в пострадянський час, спостерігається істотне оновлення й розширення джерельної бази досліджень завдяки введенню до наукового обігу нових або маловідомих за часів СРСР фактів дискримінації національних культур, заборонених відомостей про соціально-економічні, політичні та історичні події радянської доби (які деформували як господарсько-виробничі системи й матеріально-побутові середовища, так і етносоціальні структури, етнопсихологічні та морально-етичні засади спільнот кожної республіки).

Для науковців-гуманітаріїв пострадянських держав подібними стали також проблеми, пов'язані з вивченням негативних впливів на їхні суспільства та національні культурні цінності глобалізаційних процесів. Із цього погляду чимало з актуалізованих дослідницьких напрямів литовської етнології суголосні пріоритетним етнологічним студіям в Україні, бо народи та культури обох країн мають багато спільного як у непростій історичній минувшині бездержавного періоду, так і в складному сучасному суспільно-політичному перебігові життя, у специфіці функціонування національних складових культури за нових євроінтеграційних реалій та глобалізму, в особливостях ідентифікаційних і націоконсолідаційних процесів. І перед литовськими, і перед українськими дослідниками постала нагальна потреба вивчення етнокультурного розвитку багатоетнічного за складом населення порубіжжя, природи і причин регіонально-сепаратистських тенденцій та пошуку демократичних і гуманних шляхів їх подолання.

З огляду на схожість пострадянської соціокультурної реальності представлена в часопису добірка перекладів статей відомих литовських етнологів уможливить озна-

йомлення українських учених-гуманітаріїв з домінуючими в Литві етнологічними теоріями та розмаїттям тематики досліджень, а також сприятиме глибшому пізнанню загальносвітових практик безконфліктного міжетнічного співжиття і механізмів вироблення коректної державної етнополітики, розумінню наслідків впливів глобалізації на національні спільноти та їхні культури.

Соціокультурна ситуація сучасної Литви (територіально й чисельно невеликої країни з тримільйонним населенням, яка 1990 року першою вийшла зі складу СРСР і за складних політичних та економічних обставин зуміла не лише відновити свою політичну незалежність, але й інтегруватися до європейського світу, ставши у 2004 році членом Євросоюзу) значною мірою детермінована політичними подіями й потрясіннями соціально нестабільного ХХ століття. Хоча не слід ігнорувати також історичних перипетій попередніх епох, які теж впливали на формування характерної етнонаціональної структури й культурно-цивілізаційного профілю сучасного литовського суспільства. Щодо цього М. Беспам'ятних зауважує, що «Литва пройшла тисячолітній історичний шлях, половина якого припадала на унії, союзи і окупації», що не могло не позначитися на етнічній та етнокультурній характеристиці країни.

Загальновідомо, що в політичній історії литовців були періоди помітних у європейському вимірі піднесень і успіхів – вони створили потужну державу у Європі – Велике князівство Литовське (далі – ВКЛ), що вело боротьбу проти експансії Тевтонського ордену і західної християнської цивілізації. Оскільки політична еліта ВКЛ не зуміла зробити литовську мову офіційною мовою державного управління, освіти та вищих верств суспільства, то вона продовжувала функціонувати лише в нижчих прошарках. Боротьба литовців із сусідніми державами (з різними руськими князівствами, татарами, Швецією тощо), з якими перетиналися геополітичні інтереси ВКЛ, зумовила не лише переможні, а й трагічні сторінки історії країни і народу. Наслідком цих історичних баталій, як зазначає А. Андріяускас, стало явище культурного синкретизму в литовській культурі, яка протягом століть «піддавалася впливу далеких і близьких культур і з'єднала як елементи культур християнського Заходу, так і східних слов'ян, караїмів, татар, євреїв і інших народів Сходу. Хоча в пізньому середньовіччі ВКЛ офіційно об'єдналось з Польщею і формально стало частиною західного християнського світу, у консервативній селянській культурі, за свідченням багатьох єпископів і місіонерів, до кінця XVII ст. повністю панувала давня язичницька балтійська релігія. А багато її рудиментів збереглося до початку XIX ст., коли міцно закріпився католицизм як ідеологічна опозиція соціальному і політичному тиску з боку Російської імперії і насильницькому насадженню православ'я».

Особливо помітний вплив на етнонаціональний склад населення та соціокультурну ситуацію у Литві

мало буремне ХХ століття: зокрема, ідеться про депортації литовців радянською владою у 1940 та 1944–1954 роках та міграційні процеси після проголошення незалежності Литовської республіки.

Усе ж, порівняно з іншими балтійськими державами, національний склад населення сучасної Литви є більш моноетнічним (згідно з переписом 2001 року литовці домінують в етнічному складі населення, становлячи 83,5% загальної чисельності). Водночас у країні представлені й національні меншини, найбільшими серед яких є поляки (6,7%), росіяни (6,3%), білоруси (1,2%) та українці (0,7%). З проголошенням незалежності (1990) докорінно змінилося геополітичне положення Литви, яка із західного порубіжжя СРСР перетворилася в східне периферійне пограниччя об'єднаної Європи. Унаслідок створення нової геополітичної реальності та неминучої за цих умов трансформації ідентитету перед литовським народом, як слушно зазначає М. Беспам'ятних, виникає необхідність не лише збереження своєї етнокультурної totoжності, але й пошуку нової колективної ідентичності, осмислення своєї культури як культури цивілізаційного порубіжжя, оскільки як історична, так і сучасна Литва розташована в регіоні Центральної Європи – сфері цивілізаційного розмежування і взаємодії між Сходом і Заходом.

Інтегруючись у європейський соціокультурний простір і зазнаючи потужного інформаційного тиску, вторгнення західних моделей масової культури, експансії міжнародного капіталу, Литва відчуває реальну загрозу бути цивілізаційно поглинутою і втратити свою тожсамість. На думку дослідників, негативні моделі глобалізації та її наслідки накладаються на деструктивні постколоніальні реалії (деформація національної свідомості, відсутність у висліді депортацій і репресивної політики колоніальних режимів генетичної еліти, руйнація селянського способу життя), що актуалізує проблему протидіяння глобалізаційним загрозам витіснення національного контексту культури стандартними зразками європейської маскультури. «Наше суспільство, – пишуть В. Рудайтене та Є. Рачене, – що довго перебувало під впливом русифікації, прикритої поняттям двомовності, не в стані чинити опір впливу інших мов. Дедалі частіше губиться дух рідної мови, і ми перестали усвідомлювати відмінність свого і чужого».

Відтак проблеми збереження національної культури і мови стали пріоритетом державної політики, а питання вивчення ідентитету – провідними для литовських культурологів та етнологів. Про це свідчить не лише інституалізація самого напряму досліджень – створення в Інституті культури, філософії і мистецтва Сектору литовського ідентитету, але й фундаментальні дослідження із цієї царини. Ідеться передусім про узагальнюючу працю «Зміна ідентичності в сучасній Литві» (Вільнюс, 1996), у якій порушено проблеми трансформацій історичного, гендерного, національного і державного ідентитету (А. Валантеюс, В. Канопене, І. Йуозелюнене, Є. Крукаускене) та пошуку засобів конструювання адекватної новим реаліям сучасної totoжності.

Соціокультурна динаміка й ціннісні засади ідентитету литовського суспільства віддзеркалюються в низці ґрунтовних монографій, як то: «Європа і ми», «Європа, що об'єднується: ціннісний аспект»; ці ж проблеми фокусу-

ються в дослідженнях С. Юнкявічюса «Виміри відмінностей: цінності литовців в європейському контексті» і А. Савицької «Постматеріалізм і глобалізація: специфіка ціннісних змін у посткомуністичному суспільстві»; вони відображені в колективній монографії, опублікованій 2006 року, «Литва у світі, що глобалізується», а також у численних публікаціях інших авторів – Л. Астри, Г. Береснявічюса, В. Беряніса, Ю. Грігаса, А. Самалавічюса.

Упродовж останніх десятиріч у Литві актуалізована потреба теоретичної рефлексії над культурним контекстом сучасного поліетнічного населення литовських порубіжних регіонів. Зокрема, вивченню литовської культури та ідентитету на литовсько-білорусько-польському пограниччі присвячено дослідження В. Савукінаса, Л. Сутінене, Є. Крукаускене та інших; а проблеми національного ідентитету в контексті цивілізаційного порубіжжя висвітлюються в працях А. Андріюскаса, зокрема в його монографії «Профілі культури, філософії і мистецтва. (Схід – Захід – Литва)». А. Андріюскас виявляє елементи орієнталізму в литовській культурі, які збереглися в мові, міфології, літературі, творах мистецтва і які на різних історичних етапах конструювали національну ідентичність литовців. На його думку, орієнталізм став своєрідною формою самозбереження литовської аутентичності в часи історичних випробувань і не втратив цього значення і за сучасних глобалістичних викликів.

Важливою складовою спектра етнологічних студій у пострадянській Литві є етногенетичні дослідження та розвідки з історії етнології та теорії етнічності, що стали предметом наукових інтересів низки литовських учених (Ваціса Мілюса, Яніні Моркунене, Ірми Шидішкене, Вітіса Чюбрінскаса, Петраса Кальнюса, Ірени-Регіні Мяркене, Ауксуоле Чяпайтене, Дарюса Даукшаса). З основними дискурсами сучасної етнології з теорії етнічної належності та концепціями етнічності дослідників Литви ознайомлює представлена у виданні розвідка Віди Савонякайте, царина наукових зацікавлень якої стосується історії національної етнології, економічної антропології та антропології мистецтва, культурної спадщини та теорії науки. Опираючись на теоретико-методологічну базу європейських учених проблеми етнічності, науковець аналізує специфіку використання литовськими етнологами й антропологами домінуючої у світовій науці етнологічної термінології і сутності понять «етнічна належність», «етнічна totoжність». Вона висвітлює розширення сфери та еволюцію етнологічних пошуків національних учених, яка ілюструє тенденцію переходу від студій регіональної та локальної культурної специфіки у її часопросторовому вимірі, від превалюючих донедавна наукових зацікавлень етногенезом та етнічною історією народу до актуалізації вивчення суспільної свідомості, культурних уподобань і ціннісних імперативів, способу життя та етнічної totoжності. Пріоритетними в литовському науковому дискурсі, на її погляд, є студіювання типології етнічності (ситуативної, примордіальної, інструменталістської) та громадянської належності, культури та етносвідомості литовських мігрантів, транснаціоналізму тощо.

Малодосліджену проблему з'ясування співвідношення соціокультурного та біоґенетичного складників етнічності за допомогою медико-біологічних досліджень порушує на

литовському матеріалі (відомостей Центру медичної генетики та клініки Вільнюського університету (район Сантарішкес)) Дарюс Даукшас у розвідці про генетичний аспект етнічної належності. Базуючись на даних про результати застосування генеалогічного методу для встановлення спадкових захворювань, на виявленій закономірності щодо схильності деяких расових та етнічних груп населення до певних хвороб, автор дійшов висновку, що «не лише генетика, але й популярні знання про неї роблять свій внесок до розуміння етнічної належності як концепції матеріалізованого феномену». Автор не заперечує і ролі суб'єктивного фактора як детермінанти маніфестованої етнічності, зауважуючи, що з огляду на матеріальні аспекти етнічної належності, які проявляються в різних формах і бюрократичних практиках, вона «не є лише об'єктивним явищем». Водночас Дарюс Даукшас застерігає щодо абсолютизації ролі суб'єктивно-ситуативних виявів етнічної належності («Тож це особисте рішення, усупереч твердженням Ф. Барта, не є єдиним, але й таким, що вимагає об'єктивного підтвердження») і вказує на двоїсту (соціокультурну й біологічну) природу етнічності.

Студіюючи етногенетичні витоки народів, сучасні дослідники використовують, окрім традиційних та визнаних в етнологічній науці джерел, як-то артефакти давньої матеріальної (житлового та сакрального будівництва, одягу, промислів, ремесел, харчових продуктів, побутового начиння, мистецьких виробів) та пам'ятки духовної культури (звичаїв і обрядів, уснопоетичної творчості й лінгвістики, релігійних культів і сакральної символіки), ще й етномузичні зразки національної пісенності, що дозволяє розширити спектр досліджень, доповнити аргументацію та ґрунтовніше узасаднити висновки.

Саме такий підхід до з'ясування походження литовців та своєрідності їхньої культури застосовує Ромуадас Апанавічюс – відомий дослідник з етномузикології та етнічної історії Литви, який виокремлює в етнічній музиці дві типологічно відмінні сфери: одноголосся та багатоголосся. Застосовуючи порівняльний, ретроспективний та системний методи аналізу національно-музичного мислення литовців, науковець прагне осягнути особливості їхнього етногенезу та витоки етнокультури. Наявність у литовській етнічній музиці поруч з одноголоссям також багатоголосся, яке не має близьких іншоетнічних паралелей і, на думку дослідника, істотно відрізняється від одноголосної музики східнобалтійської та сусідньої слов'янської культури, дозволяє йому зробити припущення про невідомий етнічний субстрат у складі північнозахідних литовців, що вплинув не лише на музичну традицію народу, але й на їхні етнічні характеристики. Хронологічні рамки цього етнічного субстрату, що спричинився до багатоголосся литовської етномузики, Р. Апанавічюс відносить до дуже давніх часів – утворення культур індоєвропейської шнурової кераміки наприкінці III тис. до н. е. та фіно-угорської гребінчасто-ямної кераміки в IV–II тис. до н. е. Це справді оригінальна наукова гіпотеза вченого, яка виявляє паралелі литовського багатоголосся і віднаходить його витоки серед віддалених етнічних культур, а отже, проливає світло на етногенетичні процеси й етнічну історію давніх предків литовців. Водночас видається дещо категоричним твердження Р. Апанавічюса про відсутність аналогій багатоголосного

співу в етнічних традиціях близьких східнослов'янських культур. Зауважимо, що багатоголосся є невід'ємною ознакою української етномузичної культури.

Складний спектр проблем культурного генезису балтійських народів, їхня генетична закоріненість у ширших міжкультурних спільнотах Східної Європи давньої доби порушується також у розвідці Вітаутаса Туменаса – дослідника семіотики міфо-поетичних образів у народному мистецтві та ідентитету литовського народу. Застосовуючи компаративістські методи до висвітлення етнокультурних реалій, зокрема текстильної орнаментики литовських народних тканих поясів, він постулює ідею про тяглість традиції трипільської або давньоевропейської культури на литовських землях; про культурну спадкоємність давніх європейців, прабалтів, праслов'ян та сучасних балтів і слов'ян у сфері орнаментики й символіки.

Дослідник дійшов важливого висновку про відносність самотності народних традицій національних культур і про наявність культурних паралелей у рамках метаєтнічних спільнот Східної Європи доби енеоліту.

Сучасне соціокультурне життя світу характеризується назагал двома основними тенденціями: глобалізацією та етнізацією, що парадоксально поєднуються й розвиваються на тлі цілих континентів і локальних етнічних громад. Уніфікація культур і традицій, нівеляція етнічних відмінностей у планетарному масштабі супроводжується водночас відродженням місцевих і регіональних ідентичностей, які декларують прагнення до самовизначення і своєї політичної формалізації. Ці тенденції аналізуються в публікації Петраса Кальнюса на прикладі етнорегіональної групи Литви – жемайтів, котрі замешкують одну з п'яти етнографічних областей республіки. Жемайтія – регіон, який у складі Великого князівства Литовського до кінця XVIII ст. мав політичну автономію, досі має добре розвинений жемайтський діалект та вирізняється наявністю подвійної литовсько-жемайтської етносвідомості. З огляду на цю історичну традицію жемайти в часи «співочих революцій» країн Балтії кінця XX ст. та з проголошенням незалежності Литви розгорнули широку панораму національних вимог – від культурно-охоронних до декларування гасел політичного регіоналізму, що передбачають протистояння принципам централізованого управління країною. П. Кальнюс простежує трансформацію етнонаціонального простору країни й виявляє спроби політичної кодифікації регіональних тотожностей окремими етнографічними групами. Зокрема, якщо донедавна жемайти привертали увагу литовської національної спільноти, передусім завдяки своїй культурній самотності, як об'єкт культурної спадщини і наукового дослідження, то нині вони в особі окремих своїх лідерів позиціонують себе як суб'єкт етнополітичного процесу.

Зростання локальної самосвідомості детерміноване також змінами соціокультурного й політичного контекстів, процесами глобалізації та вестернізації останніх десятиріч. У Литві це засвідчує така статистика: у 1990 році локальна ідентифікація домінувала у 25 % респондентів, а в 1999-му – у 51 %. Подібне зростання ролі крайової, регіонально-територіальної самосвідомості (на противагу загальногромадянській), певною мірою характерна і для України.

Отже, проблема подолання регіоналізму та плекання загальнонаціональної ідентичності литовців життєво важлива з погляду консолідації суспільства і зміцнення державної незалежності. Безконфліктне буття полікультурної литовської спільноти, що характеризується наявністю в складі населення національних меншин і субетнічних груп, узасаднюється на реалізації країною політики етнокультурного плюралізму, який має як традиційні, так і відносно нові тенденції та прояви. Розробка теми взаємостосунків титульної нації та меншин і субетнічних груп здійснюється в етнологічних дослідженнях із соціально-філософських позицій – як проблема пошуку шляхів реалізації в суспільстві засад культурного плюралізму.

Етнологічна наука в Литві пройшла в своєму розвитку складний шлях від фактографічно описових до глибоких теоретичних студій європейської міри. Грунтовний історіографічний огляд розвитку етнологічних студій у Литві за матеріалами періодичних і продовжуваних спеціалізованих видань міжвоєнного, радянського та пострадянського періодів подано у вміщеному в часопису дослідженні Раси Паукштіте-Шакнене.

Учена виявляє особливості становлення предметної сфери науки; простежує її розмежування із суміжними дисциплінами, зокрема з фольклористикою; вказує на специфіку і прикладний характер завдань, які етнологія виконувала в різні історичні періоди. На думку Р. Паукштіте-Шакнене, інституційне оформлення етнології як окремої науки логічно датувати часом заснування в 1924 році Інституту етнології при Вільнюського університеті: дослідниця аналізує публікаційні матеріали періодичних і серійних видань міжвоєнного та радянського періодів («Наш фольклор», «Праці фольклору», «Скарбниця литовського фольклору», «Риси литовської етнографії», «Історія», «Літопис історії Литви», «З історії литовської культури», «Археологічні та етнографічні дослідження в Литві», «Етнографічні дослідження в Литві» (з 1999 р. – під новою назвою «Етнологічні дослідження в Литві 1992, 1993, 1995 рр.), «Краєзнавство», «Народна творчість», «З литовської історії культури» тощо), які відзеркалюють зміни соціокультурних і суспільно-політичних пріоритетів у країні за різних політичних режимів, ілюструють розширення дослідницьких сфер науки, її міждисциплінарних зв'язків з фольклористикою, історією та соціокультурною антропологією.

Р. Паукштіте-Шакнене відзначає покращення умов публікаційної професійної діяльності етнологів та розширення можливостей для розвитку науки за пострадянських часів, вказує на започаткування спеціалізованих періодичних і продовжуваних видань, які маніфестують новий рівень поступу науки та її суспільної ролі («Литовська етнологія», згодом перейменована на «Литовська етнологія. Студії із соціальної антропології і етнології», «Народна культура», «Етнографія», «Культура стародавніх балтів», «Гуманітарні науки в новій Європі», «Культурна спадщина Північної Литви» тощо).

Водночас, на думку автора, у республіці, попри поважний науковий етнологічний доробок, досі ще не сформувалася самостійна й цілком автономна етнологічна інституція як необхідна передумова повноцінного розвитку етнології та її належної репрезентації в гуманітаристиці й суспільстві.

Представлені в часопису історіографічні огляди розвитку етнологічних студій країни мають своє логічне продовження в розвідці про наукову діяльність Пране Дундулене, написаній Алдоною Васіляускене – дослідницею литовського католицького руху та Литовської католицької наукової академії, литовсько-українських історико-культурних взаємин, Першого та Другого литовського статуту.

Алдона Васіляускене дбайливо збирила й систематизувала як біографічний матеріал, так і дані про наукову та викладацьку діяльність відомого етнолога Литви Пране Дундулене. Ця дослідниця – автор численних монографій і підручників з етнології; її перу належать праці про литовську народну культуру, зокрема землеробство та агротехніку; а як професор-викладач з етнографії Прибалтики та східних слов'ян Вільнюського університету, засновниця кафедри етнології Вільнюського університету вона зробила помітний внесок у підготовку вчених-народознавців та організаційне становлення науки.

Алдона Васіляускене у своїй публікації також узагальнила відомості про факти увічнення пам'яті професора Пране Дундулене; про перевидання її праць та встановлення й відкриття пам'ятних дощок, видання поштових марок, іменних ювілейних медалей, публікацію епістолярного матеріалу, монографій і збірників на пошану.

Однією з найактуальніших наукових проблем у посткомуністичних країнах стало об'єктивне вивчення стану та форм побутування народної релігійності. У численних публікаціях науковців цих країн наголошується на помітному зростанні релігійності в суспільному житті, аналізуються зовнішні, переважно кількісні, показники релігійної належності, натомість глибинні індивідуально-психологічні вияви релігійності, особистісні зв'язки людини з релігією залишаються не поміченими дослідниками. Тим-то набуває більшої наукової ваги і значення розвідка Дангуоле Свідінскайте, коло наукових інтересів якої охоплює антропологію релігії, проблеми морально-психологічних її засад. Науковець розглядає на литовському матеріалі роль священнослужителів – релігійних авторитетів в утвердженні та втіленні канонів віри, розкриває її значення як морально-соціальної норми, розмежовує та висвітлює соціальні й етнокультурні вияви релігійних почуттів. Оригінальним і маловивченим аспектом досліджуваної проблеми стало не лише з'ясування ролі релігійних інституцій у поширенні віри, але й виявлення засобів позитивного її резонування в сучасній Литві.

Як у православному, так і в католицько-християнському середовищі основним та найпопулярнішим культом народної релігійності є культ Діви Марії, який широко вшановується не лише в престольних святах, але й у родинних звичаях та обрядах. Про еволюцію форм вшанування Богородиці в Литві (від поклоніння Діві Марії в чернечих громадах до побутових різновидів її вшанування – обітниць, паломництва до святих місць, релігійні обряди введення, поклоніння Пресвятій Діві у весільних ритуалах Північної Литви) ідеться в дослідженні Раси Рачюнайте-Паужуолене. Для українського читача розвідка цікава як висвітленням маловідомих фактів про нелегальні форми вшанування Пресвятої Діви за радянських часів, так і предметним порівняльним матеріалом з ана-

логічними реаліями української народної релігійності, адже поклоніння Богородиці в Україні, як і в Литві, спершу впроваджувалося з ініціативи чернечих громад, а згодом поширилося в сільських громадах, розвиваючись і передаючись від покоління до покоління в родинях.

У вміщеній у номері статті Йонаса Мардоси, коло наукових інтересів якого охоплює общинні традиції села та побутову релігійність його мешканців, також порушується народно-релігійна тематика – зокрема, розглядається релігійне життя литовського села у ХХ ст. Автор виокремлює три основні форми сільського общинно-релігійного життя минулого століття, що засновані на самобутній інтерпретації християнських догм, узasadнених на літургійній церковній практиці: обрядовість, що виконується самостійно сільською громадою; релігійна діяльність села, у якій беруть участь ксьондзи; колективна участь села в церковних обрядах.

Народна релігійність (обряди Хресних Днів, співи травневих ліктаній, освячення ниви та колядування ксьондза, сільські богослужіння) розглядається ним в еволюції, крізь призму характерних для Литви змін ідеологій, соціально-економічних систем та суспільної свідомості різними політичними режимами у ХХ ст.

Українським дослідникам народної релігійності розвідка представляє цікаві фактологічні дані й наукові спостереження, що дозволяють розширити знання про географію функціонування подібних до українських релігійних обрядодій, поглибити їх інтерпретаційну основу, виявити локальну своєрідність.

Малодослідженій в етнографії темі висвітлення сакральних функцій пам'яток малої народної архітектури (меморіальні придорожні пам'ятники з образами святих – скульптура, живопис, графіка), які всупереч переслідуванням радянської доби збереглися в Литві (а також на західноукраїнських землях) присвячена розвідка «Образи святих на узбіччі: традиції та інновації» литовської вченої Скайдре Урбонене. Стаття дослідниці, сфера наукових інтересів якої охоплює проблеми народної релігійності й сакральної спадщини, соціокультурного вираження та функцій пам'яток малої культурної архітектури, розкриває роль та сутність змісту святих образів; тяглість і трансформацію цієї народнорелігійної монументалістики в литовському селі ХХ – початку ХХІ ст. С. Урбонене простежує збереженість і змінюваність за різних політичних систем ролі й топографічної локалізації капличних придорожніх стовпів з образами святих; ілюструє зменшення ваги релігійних сюжетів та появу нових тенденцій – наділення придорожньої та придворової монументалістики новими смислами: увічнення пам'яток дат та героїчних подій в історії народу.

Антропологія навколишнього середовища й ландшафту – це відносно новий напрям у сучасних етнологічних студіях, що віддзеркалює розширення теоретико-методологічної бази та інтерпретаційних меж досліджень усталених реалій завдяки перевазі міждисциплінарних підходів. Саме в такому культурно-антропологічному ракурсі виконана розвідка «Ландшафт і його теоретичні інтерпретації» докторанта Лорети Мартіненайте – дослідниці культурної та природничої

спадщини. Важливими аспектами її студії стали розкриття концепцій ландшафту в світовій та литовській науці; історіографічний огляд наявних у сучасній гуманітаристиці теоретичних трактувань ландшафту як інтегративної спадщини – результату співдії людини й природи; окреслення відносин етнокультурної групи з довкіллям і їх вислідом – символічної трансформації природного середовища. Науковець акцентує увагу на інтерпретаційних особливостях литовської історіографії, подає існуючі класифікації ландшафтів, указує на зумовленість їх реальних смислів соціальними, історичними, економічними та культурно-цивілізаційними чинниками. Дослідниця слушно підсумовує, що ландшафт – своєрідне «життєве середовище» етносу, важливий фактор утвердження в просторі, який формує символічні образуювання про групу, котра замешкує цей простір. Важливою складовою сільського ландшафту Литви є присадібні квітники як частина природного культурного комплексу, яка, на думку Л. Мартіненайте, мала безпосередню пов'язаність із литовською етнічною самобутністю й ідентичністю. Опираючись на сучасні литовські концепції ландшафту, дослідниця увиразнює його роль в етноідентифікаційних та етнотворчих процесах.

У сучасному глобалізованому світі вияви традиційної культури набувають трансформованих форм і сенсів, змінюються функції етнокультури, яка дедалі більше втрачає побутово-профанні якості та набуває сакрально-символічного характеру й ознак. Проте і за сучасних умов, незважаючи на руйнацію патріархального селянського способу життя, у литовському соціумі продовжує домінувати бережливе ставлення до національної традиційності, фольклору та міфології, а етнічні компоненти культури сприймаються як основа формування національного ідентитету. Природні зміни пріоритетів у культурній сфері, спричинені євроінтеграційними викликами та процесами вестернізації на початку ХХІ ст., розглядаються частиною інтелігенції країни як втрата національної самобутності, що веде до загибелі цілої нації.

Подібні апокаліптичні дискурси (узasadнені на традиціоналістських концепціях національної культури й національного ідентитету, що моделюються винятково на основі етнічного змісту) однак мають своїх опонентів, у тому числі й серед наукової еліти. На думку останніх, за нових геополітичних умов не можна редукувати національний ідентитет до ототожнення особистості чи спільноти лише з власне етнічною культурою. Нині актуалізується потреба реінтерпретації національної символіки, переосмислення етнічних культурних символів та історичної минувшини з позицій їх модернізації, відповідності їх смислів запитам сучасного світу.

Кілька матеріалів, репрезентованих у часопису, розкривають окремі з окреслених проблем ставлення до етнічних цінностей і етнокультури в литовському суспільстві та їх наукове осмислення й інтерпретацію.

Звісно, у сучасному інформаційному суспільстві докорінних змін зазнала не лише етнокультура – принципово новими стали й шляхи трансляції етнокультурних знань, у системі яких помітне місце

посіли електронні засоби масової інформації, інтернет-мережі тощо. Проблема ролі, місця та шляхів трансмісії етнокультури за сучасних умов також знайшла своє висвітлення на литовському матеріалі – у репрезентованому часопису подано розвідку про зміст і форми подачі та інтерпретації литовського весільного обряду в Інтернеті. Її автор – Ірма Шидішкене – аналізує якість і наукову інформативність розміщених в Інтернеті дописів про весілля, оцінює їх сприйняття користувачами та реальні запити й уподобання останніх. Дослідниця справедливо вказує на домінування штучних маскультурних, сурогатних взірців і вигаданих нововведень, що видаються упорядниками порталів як елементи національної традиції; акцентує ситуативно-прагматичний, прикладний характер запитів користувачів щодо традиційних аспектів весільної обрядовості, їх зацікавленість суто зовнішніми атрактивними її проявами. Ідеться про незадовільний науковий рівень інтернет-матеріалів, про актуалізацію малоестетичних, маргінальних виявів обряду, нехтування його значимими суспільно-виховними контекстами тощо. Зауважимо, що подібних висновків дійшли й українські дослідники аналогічної проблематики, яка є складовою загальнішої теми: «Етнокультура в сучасному культурно-інформаційному просторі».

Визначальною особливістю литовського культурно-національного відродження в XIX ст., подібно як і в Україні, було опертя його не на інституційну, не на шляхетську, а на етнічну культуру та уснопоетичну творчість народу зокрема. На межі XIX–XX ст. дієвими засобами пробудження етносвідомості й розвитку етнокультурного ідентитету литовців стали фестивалі аматорських хорів і Свята пісні. З'ясуванню ролі цих форм колективної творчості й самовираження в етнооб'єднувачих і націоконсолідаційних процесах як у минулому, так і за часів незалежності присвячена стаття Аушри Забелене – дослідниці етнокультурного розвитку та національної ідентифікації. У розвідці в історичній ретроспективі простежується значення фольклорної культури, зокрема пісенно-танцювальної творчості, у збереженні і зміцненні національної самосвідомості та ідентитету литовців, спадкоємності поколінь і тягlosti етнічних традицій.

У рамках культурантропологічних студій та актуалізації кроскультурних досліджень у Литві набувають нових інтерпретацій артефакти традиційної культури, зокрема, із царини народної календарної обрядовості, релігійності та звичаєвості. Саме на основі порівняльно-історичного методу вивчення календарної обрядовості, господарської

діяльності та традиційного харчування литовців Регіна Мікштайте-Чичюркене розглядає ритуал «закликання зими» литовськими пастухами і висуває гіпотезу про його запозичення від переселенців – татар, які традиційно займалися тваринництвом і володіли магічними навичками «управління атмосферою». Порівнюючи подібні обрядодії місцевої людності (пастухів) та татар-мусульман із сусідніх населених пунктів, дослідниця дійшла висновку про наявність прямих аналогій у формі, змісті та структурі ритуалу, практикованого мусульманською і християнською людністю краю, а отже, про взаємовпливи культурних формовиявів, детерміновані життєво-виробничими потребами та природно-кліматичними умовами.

Гендерні студії, вивчення соціальних і культурних аспектів функціонування статі, що посіли помітне місце в сучасному доробку світової гуманітаристики, також знаходять належну увагу науковців Литви. Репрезентоване видання вміщує розвідку Жильвітіса Шакніса (відомого дослідника проблем міжетнічної та міжконфесійної толерантності, антропології віку, литовських національних груп Латвії, Польщі та Білорусі) про календарно-обрядову культуру (у якій науковець розкриває традиційну для литовців відмінність жіночого та чоловічого культурного простору на прикладі календарної обрядовості річного циклу) та залучення до неї різновікових та різностатевих груп молоді. Участь і різна активність молоді в календарних обрядодіях, за висновками дослідника, була детермінована ритмікою сезонних робіт і перспективою шлюбних сезонів, моделювала впродовж року взаємовідносини між хлопцями й дівчатами, розподіл господарських обов'язків, сприяючи соціалізації та енкультурації молоді.

Етнокультурна і політична історія литовців є повчальна й цікава для української етнічної спільноти як яскравий приклад народу, що зміг репродукувати енергію збереження своєї тотожності, культури та мови, повноцінне виконання якою соціокомунікативних функцій на загальнонаціональному рівні видавалося неможливим ще на початку XIX ст., а вже в кінці того ж століття вона перетворилася на мову освіти й базовий фактор формування ідентитету та культурної спадкоємності нації, що невпинно торує шлях у прийдешнє, чітко маркуючи віхи минулого й позначаючи контури нових викликів і перспектив.

Сподіваємося, що репрезентовані в часопису розвідки викличуть зацікавлення не лише науковців-гуманітаріїв, але й ширшого кола українства.

Література

Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. – К., 2008.

Беспамятных Н. Н. Этнокультурное пограничье и белорусская идентичность: проблемы методологии анализа кросс-культурных взаимодействий. – Минск, 2007.

Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ

России / под ред. Л. Б. Вардомского и С. В. Голунова. – М.; Волгоград: НОФМО, 2002.

Касаткина Н. Стратегии аккультурации в группах этнических меньшинств Литвы / Н. Касаткина // Русские граждане Литвы. Материалы конференции «Проблемы русских Литвы в гражданском обществе Литвы». – Вильнюс, 1999. – С. 69–90.

Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология. – М., 2001.

После империи: исследования восточноевропейского пограничья. Сборник статей / ред. И. Бобков, С. Наумова, П. Терешкович. – Вильнюс, 2005.

Русские граждане Литвы. Материалы конференции «Проблемы русских Литвы в гражданском обществе Литвы». – Вильнюс, 1999.